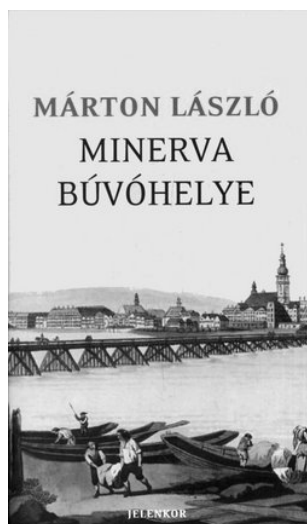

Arachné hálója

MÁRTON LÁSZLÓ: MINERVA BÚVÓHELYE

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2006
272 oldal, 2100 Ft

Márton László tavaly megjelent regénye, a *Minerva búvóhelye* az írótól megszokott tudatosságról és megkomponáltságról tanúskodik. Márton semmit sem bíz a véletlenre, történelmi témát feldolgozó munkáit (mint amilyen a nagy sikerű *Testvériség*-trilógia volt) rendkívüli felkészültségről árulkodó előtanulmányokkal alapozza meg, szövegeiben minden a helyén van, sehol egy oda nem illő kifejezés, jelző, esetleg tárgyi tévedés: regényeinek világában – fiktív voltuk ellenére is – minden sor, minden esemény autentikus. Nem kivétel ez alól a legújabb regény sem, melyben a történelmi hitelesség mellett ismerős lehet még a prózáírás teoretikus kérdései iránti fokozott érdeklődés. Ha lírára vonatkozó kategóriák használata megengedhető, akkor Márton László a jelenkori próza egyik legjelentősebb poeta doctusa, kinek – Babitsot parafrázálva – úgy születik ujja alatt a regény, ahogyan az úré alatt a fényes, páncélos, ízelt bogár. Ennek a tudatos szövegépítésnek az eredménye az, hogy bárhol akadunk is bele az író szövegeibe, bármely szálát húzzuk is ki, mint az értelmezés fonalát, azok egymásba fonódásai miatt újabb és újabb szálak kerülnek elő, szinte kimeríthetetlen mennyi-

ségben és variációban, mindez ráadásul egy igen szigorú, zárt struktúrában belül. A bogármetaforánál maradva: aligha szedhetjük külön-külön ízekre, hiszen ezeket az összetapadó kis részeket egy kemény, vaskos páncél védi, mely nem más, mint a zárt kompozíció. Nehéz dolga van a szöveg elemzőjének, hiszen nem igazán képes egy-egy probléma kiragadására. Ha csak ezt teszi, nem figyelve az összefüggésekre, akkor könnyen szem elől tévesztheti a szöveg egyik legfontosabb sajátosságát, a hihetetlenül erős koherenciát. Ha azonban minden kérdést igyekszik feltárni, óhatatlanul is felületes és szétszórt marad.

A *Minerva búvóhelye* is rendkívül sok, szétszálazhatatlanul egybefonódó átgondolnivalót tartogat. A tizenkilencedik század regényeinek nyelvi, stilisztikai eljárásait alkalmazó szöveg egy Johann B. nevű személy életének utolsó előtti évét teszi témájává. Az 1844-ben játszódó cselekmény szálai szerteágazóak (mind időben, mind térben), valamiféle közép-pontot csupán az említett hős teremt. Az ő alakja körül rajzolódik ki a tizenkilencedik század világa, a Monarchia történelmi, kulturális közege, hangulata és jellegzetes alakjai. A szövegben megjelenő szereplők mindegyike – hol közvetlenül, hol áttételesebb módon – vele hozható kapcsolatba, legyen szó litográfusról, rendőrminiszterről vagy egyszerű csa-

poslánnyról. Mindezek alapján az írás olvasható történelmi regényként is, mely a Monarchia néhány évtizedének világát tárja olvasója elé, meglehetősen hiteles formában. A *Mi-nerva* azonban nem csupán a történelmi regény hagyományával folytat párbeszédet, hanem legalább ugyanilyen szorosan kapcsolódik az életrajzi regények tradíciójához. De kinek az életrajzát igyekszik megörökíteni? A szövegbeli Johann B.-ről már az első oldalakon kiderül, hogy származását tekintve magyar, így aztán valójában nem is Johann, hanem János: „Itt mondjuk el, hogy sok évtizeddel történetünk előtt Johann B. fordítva hordta a nevét, vagyis úgy írták és úgy hívták, hogy B. János. Nem túlzás fordításról beszélnünk, hiszen az előrevetett „Johann” az eredetileg hátul következő „János” egyik lehetséges fordítása, és ez nem elhanyagolható körülmény egy olyan ember esetében, aki idegen nyelvű szöveg magyarítása miatt került bajba.” Mi ez a baj, mi ez a szöveg? Az említett személy az évtizedeken át tartó linzi internálást annak a proklamációnak a fordításával „érdemelte ki”, melyet Napóleon 1809-ben intézett a magyarokhoz, az osztrákoktól való elszakadásra buzdítva. Ez a merész fordító ráadásul – és ez is egyértelműen kiderül a regényből – korábban már *A franciaországi változásokra* című verse miatt is bajba került. Ennyiből már talán a reformkori irodalomban nem kifejezetten jártas olvasó is rájöhet, hogy Batsányi Jánosról van szó. Az életrajzi elemek legnagyobb része (feleségének neve, az internálás éve, a korábbi börtönének időpontja, a kortársak, stb.) egyezik a ma hitelesnek tekintett Batsányi-életrajz adataival. A regény azonban jóval többet vállal egy pusztá élettörténet irodalmi megjelenítésénél. Nem csupán a „száműzetésben” élő író alakjának irodalmi megteremtése, fikcionalizálása miatt érdekes, hanem azon problémák miatt, melyek az említett szerző furcsa számkivetettsége, otthontalansága és művész-léte köré építhetők.

Az első ilyen kérdéskör a fordítás nehézségeivel, a nyelvek egymáshoz való viszonyával, a lefordíthatóság/lefordíthatatlanság ellentmondásaival kapcsolatos. A fentebb a regényből idézett sorok között is megbújik egy olyan játék, mely fordítás szavunk többértelműségét hangsúlyozva rámutat arra, hogy a szóban a megfordítás, felcserélés gesztusa is benne foglaltatik. Közismert, hogy Batsányi maga is foglalkozott fordítással, ráadásul fordítói gyakorlatának következtetéseiből egy elméleti munkát is létrehozott, mely 1787-ben jelent meg *A fordításról* címen. Batsányi életének leghírhedtebb fordítása pedig a már említett napóleoni kiáltvány. A regényben e proklamáció körül több probléma is felmerül. A szöveg ugyanis felveti azt a lehetőséget, hogy a Schönbrunnban elhangzó kiáltványt Batsányi nem csak fordította, hanem ő maga alkotta. A fordítás ugyanis nem bűncselekmény, védi a költőt a rendőrkapitány, a fordításért a szerzőt terheli a felelősség. (Ebbe a jogi kérdésnek tűnő problémafelvetésbe természetesen az eredeti és az utánpótlás, a fordítás reprodukív vagy produktív voltának kérdése is beleíródik) Valakit azonban el kell ítélni, így a gondolatmenet módosul: „Tehát a proklamációt a fordító nem franciából ültette át magyarra, hanem „fordítva”, magyarról franciára. Először megírta magyarul, majd elkészítette a francia változatot, ezt adta át Napóleonnak, végül Napóleon esetleges javításait vagy kiegészítéseit visszafordította magyarra. Egyszóval a schönbrunni proklamáció szerzője és fordítója valószínűleg ugyanaz a személy. Ha pedig ez a személy az osztrák császár alattvalója, akkor felségsértést követett el.” A regény főhősének életében tehát egy elméleti probléma válik egzisztenciális kérdéssé, egy fordítás, mely képes megváltoztatni

az egész életet. Az idegen közegben élő szubjektum nyelvi otthontalansága, a kommunikációs nehézségek szintén több szöveghelyen előkerülnek. Nagyon gyakoriak az olyan három-négy soros bekezdések, melyekben német és a magyar nyelv hasonló hangzású, de más jelentésű szavai kerülnek egymás mellé, vagy a két nyelv közötti különbségek fogalmazódnak meg: „Miközben pedig szájára vette Wurzbach kisasszony nevét, mint valami kellemes ízű, szokatlan fűszert, érezte, hogy egész testében szétárad a boldogság és a szerencse. (Ezt pedig azért is könnyen érezhette, mert az ő nyelvén e két különböző dolgot ugyanaz a szó fejezi ki.)” Vagy: „Johann B. gyűlölte Schedelt, és valahányszor Vörösmartyra gondolt, mindig Schedel jutott az eszébe. Az a Schedel, aki őt élve eltemette. Miért is ne temette volna, hiszen Schedel azt jelenti magyarul, hogy: halálfej. Vörösmarty cimborája egy halálfej.” A fordítás, a nyelvek megfeleltetéseinek kérdései a regény egyik meghatározó kérdéskörét alkotják, melybe valószínűleg nem kevésbé beleszámít a tény, hogy Márton László maga is kiváló műfordító, anyanyelvén kívül a német nyelvnek is virtuóza. A regénybeli Batsányi szerint „...minden jó fordítónak az a fő célja, hogy az eredeti munkának, melyet fordít, valóságos értelmét pontosan előadja, mégpedig ezt annak a nyelvnek, melyre fordít, természeti tisztaságában adja elő.”

Ha a fordítás problémakörét kissé kitágítjuk, máris az ábrázolás, a világ leképezésének, az elbeszélhetőségnek a kérdésénél vagyunk. Hiszen mi más lenne az elbeszélés, mint a valóság lefordítása? Az ábrázolás, a megörökítés bizonyos értelemben maga is fordítás. Az eredetiség ill. az utánzás kérdését mindenesetre ez a módszer is felveti. Márton László regényeinek mindegyike reflektál az elbeszélhetőségre, a történetmesélés lehetőségeire, s ez alól a *Minerva búvóhelye* sem kivétel. Ez a regény azonban nem annyira elbeszélésmódjával, mint inkább motívumaival, metaforáival utal a problémára. Arra a kérdésre, hogy utánozható-e az eredeti, azaz lemásolható-e a valóság, nem az irodalom, hanem a képzőművészet, a vizuális kifejezőmód mezején keresi a válaszokat. A vizuális leképezés nehézségei Batsányi fiatal litográfus barátja, Hafner kapcsán fogalmazódnak meg. A tizenhét éves Hafner, a bécsi képzőművészeti akadémia növendéke mesterétől azt a feladatot kapja, hogy másolja le Füger egyik mesterművét, a Minervát és Boëthiust ábrázoló festményt. A cél az, hogy a másolat legyen élethű, pontos, hiteles. Ez a három fogalom többször is előkerül a szövegben, mint a másolás eszményi kritériumrendszere, ugyanakkor több utalás történik arra, hogy ez a hármas talán mégsem releváns, sőt előfordulhat, hogy egymásnak ellentmondó elvárásokat rögzít: „A serdülő fiú akkor még azt hitte, hogy e három követelmény tulajdonképpen egy és ugyanaz, így tehát nagy lelkesedéssel látott munkához.” Az ifjú azonban, minden erőfeszítése ellenére sem képes a mesterének tetsző utánpótlást létrehozni. Kininger mester ugyanis a fegyelmezett vonalak, a merőlegesek, a párhuzamosok szerelmese volt, aki szerint „a vonalak együttese olyasféle munkaeszköz, mint a halász hálójá, vagy mint a pókháló.” Hafner azonban az útmutatások segítségével sem képes élethűen utánozni az agg filozófus és az őt vigasztaló bölcsesség képét. Kudarca után visszautazik Linzbe, ahol barátja, Batsányi, korábbi mesterének szavaival ellentétes vélekedést fogalmaz meg: „Ezek után Johann B. arra hívta fel Hafner figyelmét, hogy pontosság és hitelesség csak szavakban létezik, és ha élethűsége törekszik, akkor nem a vonalakat kell másolnia, hanem azt, ami a vonalak között van. A másolás valójában beszámoló egy tárgyról, személyről, tájról vagy eseményről, és a beszámoló nem csak meg-

jeleníti, hanem fel is emészti önmaga tárgyát.” A regénybeli Batsányi felfogásának értelmében a másolat, ha valóban jól sikerült, megszünteti, eltörli az eredetit, valószínűleg azáltal, hogy megfosztja azt egyediségétől.

A litográfus két „mesterének” véleménykülönbsége íródik bele abba a képbe is, mely a regény másik fontos képleírását, képzőművészeti motívumát alkotja. Az Ovidius *Átváltások* című művéből ismert történet, Minerva istennő (aki egyébként nemcsak ebben a vonatkozásban bukkan fel a regény lapjain) és a tehetséges szövőlány versenye is megjelenedik egy képen, mely – ha teoretikus szempontból vizsgáljuk – valójában kétféle művészetkonceptiót körvonalaz. A bölcsesség istennője öregasszony képében jelenik meg Arachne előtt, aki elbizakodott kijelentésével magára vonja az istennő haragját és kénytelen versenyezni vele. Ezt a vetélkedést Hafner mestere, Kíninger is megörökíti: „Minerva kárpitján éles körvonalak tanúskodnak az isteni világrendről, ellenben Arachne szőttesén (...) úgy tündököl ezernyi szín, hogy mindegyiknek másmilyen a fénye, ám sehol sem észleli szemünk az átmenetet.” Ebben a szimbolikus harcban Kíninger lenne Minerva, Batsányi pedig Arachne megfelelője, a valóság leképezésére vonatkozó elképzeléseik szerint. Bár a legendában Minerva nyeri a versengést, és pókká változtatja az isteni ballépéseket szőttesre álmódó szövőlányt, a Márton-regény „megfordítja” a végeredményt, hiszen lapjain „minden jel arra mutat, hogy az elbizakodott szövőlányé a jövő.” Minerva szőttesének éles kontúrjai a valóság ábrázolhatóságába vetett hitet tükrözik. Az elkülönített alakok, a képen uralkodó szimmetrikus rend mind arról tanúskodnak, hogy a mimetikus elképzelés kritikátlanul érvényesül. Arachne képen kevésbé követhetők az átmenetek (ő ráadásul nem egy képet, hanem tizenhét kisebb történet rajzát montírozza egymás mellé, melyek mindegyike az istenek félrelépéseit örökíti meg, tehát még témájában és szerkesztésében is szembekerül Minerváéval, aki az isteni világrend meginghatatlanságának képviselője), ő a modern teoretikus irányzat szimbóluma, kinek műve a hagyományos értelemben kevésbé sikerült, nem elég éles és nem elég kontúros, de a valóság megragadásához éppen ezért mégiscsak közelebb áll. Márton a párhuzamot még tovább viszi, egy középkori vitára hivatkozva a művészeti kérdés mögött rejlő filozófiai, ismeretelméleti problémára is rámutat. Batsányi ugyanis „Felvilágosította Hafnert egy másik vetélkedésről vagy vitáról is, arról, hogy a középkorban a tudósok arról vitatkoztak, mi az elsődleges: a dolgok megnevezése vagy maguk a dolgok, melyek a név által válnak említhetővé? Johann B. szerint ezek a középkori filozófusok azt folytatták, ami az istennő és a szövőlány versengésével kezdődött.” Az univerzálé-vitára való utalás (bár ez a vita valamivel szűkebb területre korlátozódott, hiszen kizárólag az általános fogalmak létezésére fókuszált) meglehetősen egyértelmű. Mindez pedig lefordítható a művészet nyelvére, mégpedig azzal a kérdéssel, hogy vajon az a mód a fontosabb, mely láthatóvá tesz, vagy az, ami ezáltal láthatóvá válik. A jelentés és a jel közötti hierarchia így némileg módosul, de legalábbis – a rákérdés gesztusa által – egyenrangúvá válik a két komponens (az ábrázoló és az ábrázolt).

Külön érdekesség, hogy ezek a művészetelméleti kérdések a felvilágosodás korának kontextusába ágyazva jelennek meg. Egy olyan világba, mely az ész mindenhatóságát hirdette, s mely végül kénytelen volt szembenézni saját elbizakodottságával. Ahogyan a racionalitás végtelen lehetőségei illúzióknak bizonyultak, úgy lettek lassacskán semmivé a művészi ábrázolással kapcsolatos korábbi elgondolások is. Az ezt követő közegben

Arachneé minden diadal, Minerva – aki a művészet, a tudomány, az igazság istennője – pedig menedéket kér egy olyan kor eljövetele előtt, melyet a relativizmus, az átértékelődés, a biztos pontok hiány jellemez majd: „Minerva nem azért jött, hogy a férfit hazavezesse, hanem azért, hogy menedéket kérjen tőle. Ő valaha egy férfinak a fejéből pattant ki erre a világra fegyveresen, most pedig egy férfinak a fejében rejtőzik el a világ elől fegyvertelenül.” Márton László regénye tisztelgés Minerva előtt, Arachne eszközeivel.

Kolozsi Orsolya

